
MEGJEGYZÉSEK NÉPNÉVI EREDETŰ TULAJDONNEVEINKRŐL¹

1. Népnévi eredetű tulajdonneveink több szempontból is kiemelt helyet foglalnak el a névkutatásban, mivel ezek – egyéb történeti utalások mellett – nagy segítségét nyújtják a Kárpát-medence korai nemzetiségi viszonyainak és nyelvi kontaktusainak a feltárásában. Kiemelten igaz ez a helynevek csoportjára, melyen belül – amennyiben pontos lokalizációjuk lehetséges, illetve a névadás alapja meggyőzően feltárható – leginkább a népnévi eredetű településnevek árulkodhatnak a névben tükrözött nép tényleges jelenlétéről egy adott területen. Ez a kutatási téma nem újkeletű a szakirodalomban, átfogó, több szempontú vizsgálata azonban továbbra is kívánatos. Ehhez viszont megfelelő adatbázis létrehozása alapvető fontosságú, amely immár RÁCZ ANITA közelmúltban napvilágot látott, „Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez” című kötete (a továbbiakban: RÁCZ 2011) jóvoltából rendelkezésünkre áll. A népnévvel alakult településnevek ómagyar kori adatainak számbavételét elvégző szótár segítségével könnyen áttekinthetővé válnak az egy-egy népnévhez kapcsolható történeti adatok, melyek tanulmányozása aztán további elemzéseket indukálhat, illetve megválaszolandó kérdéseket vehet fel. A kötet jelentőségét, inspiráló hatását a népnévi eredetű hely- és személynevekkel kapcsolatban felmerült néhány megjegyzéssel tudom leginkább igazolni.

2. RÁCZ ANITA korábban már több tanulmányban is foglalkozott a népnevek tulajdonnevekben való megjelenésével: a nyugati (*oláh ~ román, olasz, francia, német, szász, bajor, sváb*) (RÁCZ 2009), a törökségi (*nándor ~ bolgár, komán – kun – palóc, jász ~ oszlár*) (RÁCZ 2010a) és a szláv népek neveinek (*rác ~ szerb, lengyel ~ polyák, marót ~ maróc ~ morva, tót ~ szlovák, orosz, rutén, ruszin, rusznyák*) (RÁCZ 2010b) korai magyar tulajdonnevekben szereplő adatait elemezte. (Megjegyzem, a népek csoportosítása indoklást és magyarázatot igényelt volna, így pl. a jászok törökségi népként való szerepeltetése és a románok nyugati népek közé sorolása.) A felsorolt tanulmányok azért is fontosak, mert ezek világítják meg leginkább azt a koncepciót, amely alapján a településnévi adatbázist tartalmazó szótár megszületett. RÁCZ ANITA az adatgyűjtés tudományos hozadéka mellett érvelve hangsúlyozza a kutatás interdiszciplináris jellegét, mivel egy ilyen jellegű adatfeltárás nemcsak a névkutatás, hanem a történettudomány, a településtörténet, a történeti földrajz és a néprajztudomány számára is hasznosíthatónak bizonyulhat (RÁCZ 2011: 7). A hasonló jellegű korábbi adatgyűjtésektől a tárgyalt munka abban tér el, hogy a honfoglalástól 1526-ig terjedően az összes településnévi adatot igyekszik összegyűjteni a kiadott forrásmunkák (oklevél- és okmánytárak, egyéb forráskiadványok) alapján (RÁCZ 2011: 8). A szerző további szempontja között szerepel, hogy a népnevek között csak azokat az etnonimákat tartja számon, „amelyeket a **vizsgált korszak magyar**

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

nyelvhasználói ismereteink szerint valóban használhattak különböző etnikumok megnevezésére” (RÁCZ 2011: 8; kiemelés tőlem. N. F. J.). Ennek megfelelően a kötet az alábbi népnevek helynévi adatait tárja elénk: *avar, bajor, besenyő, bolgár, böszörmény, cigány, cseh, görög, horvát, jász, káliz, korontál, kazár, kölpény, kun, komán, lengyel, polány ~ polyák, magyar, maróc ~ marót ~ morva, nádor, német, oláh, olasz, orosz, örmény, rác, román, sváb, szász, székely, szerb, szerecseny, tatár, tót, török, úz, várkony, zsidó*. A népnevek látható módon relatív betűrendben követik egymást, vélhetően ezzel is jelezve az egyes etnonimák közötti kapcsolatot (pl. *kun, komán; lengyel, polány ~ polyák*), néhány összetartozó név azonban nem követi ezt a megoldást (pl. *német, sváb, szász; rác, szerb*).

Egyetérthetünk a szerzőnek azzal a célkitűzésével, hogy az adatgyűjtés során főként a magyar (vagy magyarban is meglévő) népnevekre helyezte a hangsúlyt, s a környező népek párhuzamos helynévadásában megjelenő etnonimák feltárását nem tartotta feladatának. A későbbiek során azonban mindenképpen fontos és hasznos lenne a többi Kárpát-medencei nép hasonló jellegű névadásának a vizsgálata is (erre később még visszatérek). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szótárba bekerültek olyan etnonimák is, amelyek a fenti etimológiai szempontnak nem felelnek meg maradéktalanul.

Ide tartoznak például a 'lengyel' jelentésű *polyák* és *polyán* népnevek, melyek – véleményem szerint – nem magyar névadás eredményét példázzák. A szerző említett tanulmányában (RÁCZ 2010b: 396–410) részletesen foglalkozik a *polyák* népnévvel, melyről kijelenti, hogy a lengyelek önelnevezése volt, s BENKŐ LORÁND és KNIEZSA ISTVÁN szerint is szlovák közvetítéssel került a magyarba (RÁCZ 2010b: 398–9). A magyar nyelvi átvétel azonban mindenképpen a vizsgált korszakon kívül esik (vö. TESZ. *polyák*). BENKŐ a kései átvétel mellett érvelve kijelentette: „Magyar településnevek már nem is alakultak vele” (BENKŐ 1998: 63). Mivel a lengyel nép megnevezésére a szlovákok a lengyel *polák* etnonimát használták elsődlegesen, ezért nem meglepő, hogy a vonatkozó családnevek előfordulási adatainak döntő többsége a szlovákok lakta észak-magyarországi megyékben található (l. az 1715-ös országos összeírás 402 *Polyák* adatából 357). A szótár Sáros vármegyei helynévi adata (RÁCZ 2011: 57) tehát nagyobb valószínűséggel tükrözhet szláv névadási előzményt. A *polyán* népnév három helynévi előfordulása (Gömör, Torda-Aranyos, Vas) a FNESz.⁴ szerint személynévi előzményre megy vissza. Ezt elfogadva RÁCZ ANITA kijelenti, hogy „tüzetesebb vizsgálat alá [...] azért nem vontam, mert ismereteim szerint a magyar nyelv ezt a lexémát etnonimaként nemigen használhatta” (RÁCZ 2010b: 399); ennek ellentmond azonban a névadatok szótárázása. KISS LAJOS kevésbé tartja valószínűnek egy 'terméketlen talaj, hegyi legelő, fennsík' jelentésű ósszláv **polnъ* déli vagy nyugati szláv szóból való eredeztetését (FNESz.⁴ *Magyarpolány*), azonban ezt a magyarázatot mégsem kell feltétlenül elvetnünk.

A *komán* népnév esetében sem tekinthetünk el a vélhetően belőle keletkezett helynevek szótárban való szerepeltetésének indoklásától. A lexéma elsődleges etnonima jelentése ('kun') nem kétséges, de az, hogy a közsői használatát és a helynévadásban való megjelenését melyik nyelvhez kötjük, korántsem egyértelmű. A szótár azt sugalmazza, mintha a *komán* a *kun* népnév magyar szinonimája lenne. A kérdés bonyolultságát mutatja, hogy a *kun* népnév középkori latin változata (*Cumanus*) is a hosszabb alakot őrizte meg, tehát ismert és használt volt a hivatalos magyar írásbeliségben (a *Cuni* mellett). De hogy e mögött magyar szóbeli nyelvhasználat lett volna népnévi jelentéstartalommal, és ez került volna be az alább felsorolt négy helynévbe (RÁCZ 2011: 53–4), kétséges. A *komán* RÁCZ ANITA szerint is a kunok önelnevezése volt. „A magyarországi kománok

később elmagyarosodott utódai magukat a magyar *kun* lexémával nevezték meg, bár az eredeti török *komán* nevük a 15. század közepéről adatható *Komondor* családnévben fennmaradt” (2010a: 118). Elfogadott az a magyarázat, hogy a *komondor* a *quman* török *-dur* képzős alakja, családnévként azonban közvetlenül nem népnévre, hanem vagy személynévre (vö. TESz., CsnSz.), vagy esetleg a ma is ismert kutyafajta megnevezésére megy vissza; így a *Komán*-ból keletkezett helynevek magyarázatához nem visz közelebb.

A *kun* és a *komán* lexéma közötti különbséget jól érzékeltetik a nyelvföldrajzi vonatkozások. A *kun* lexémán alapuló településnevek ugyanis nem esnek egybe a *komán*-nal alakultak földrajzi elhelyezkedésével: az előbbieket (19 település) főként az Alföld, illetve a Dunántúl, az utóbbiak mindegyike viszont a magyar nyelvterület határán vagy azon kívül található (Hont, Temes, Krassó és Bihar vagy Zaránd megye). RÁCZ ANITA idézett tanulmányában azt írja: „A kései megjelenés miatt [...] feltételezhetjük, hogy ezek a lexémák közvetlenül inkább személynévre, pontosabban esetleg román családnévre vezethetők vissza” (2010a: 120). A magyarázatot azonban bizonytalanná teszi egyrészt, hogy a családnévi adatok jóval későbbi adatolásúak, mint a helynevek, másrészt a településnevek magyar névszerkezetet tükröznek (1358: *Kumanpataka* – Krassó m., 1359: *Komanzeg* – Hont m., 1369: *Comanfalva* – Temes m., 1439: *Kományfalva* [!]) – Bihar/Zaránd m.²; RÁCZ 2011: 53–4), tehát legvalószínűbben magyar egyénnévi előzményekkel kell számolnunk. A személynévi magyarázat legnagyobb problémája azonban, hogy a *Komán* egytagú névként sem az Árpád-korból, sem az Anjou-korból eddigi ismereteink szerint nem adatható (vö. ÁSzt., SLÍZ 2011). A CsnSz. csak 1727-ből említi az egyetlen *Komán* nevet, a gyalui vártartomány urbáriumában szereplő Komán Lázár azonban minden bizonnyal román nemzetiségű volt. Úgy tűnik viszont, hogy e név a románok körében korábban keresztnévként is használatban lehetett (vö. pl. 1484: *Koman Kenez* a Torda megyei Felsőoláhpeterden – DL. 28436; 1511/1664: *Koman Redoe* a Fogaras megyei Szevesztrényen – DL. 36579), amennyiben megbízhatónak tartjuk az adatokat, és nem a *Roman* keresztnév oklevélbeli romlott alakjával állunk szemben.

Egy 1507-ből fennmaradt Somogy megyei oklevél Kismaróti Komán Mátyás (*Mathias Komán de Kyfmaroth*) nádori emberről tesz említést (DL. 21758), akit megbízatása alapján a magyar nemesség egyik tagjának kell tartanunk. Ez az adat arra utal, hogy az elmagyarosodó kunok önelnevezése nemcsak a *komondor* lexémában, hanem szórványosan annak előzményében is tovább élhetett, létrehozva néhány magyar családnévet. A 15–16. századi román névadatok megerősítik azt a gyanút, hogy a Temes, Krassó és Zaránd megyei helynevek nagyobb valószínűséggel lehetnek román eredetűek. Ebben az esetben a népnévi magyarázat is problémamentes, mivel román nyelven a kunok neve *cuman* volt. A nyelvi háttérből eredő ellentmondás feloldására idézem KNEZSA ISTVÁNT, aki szerint „a XV. században már túlnyomóan román lakosságú területeken is az újonnan alapított helységek nevei az egykorú forrásokban túlnyomórészt magyar alakjukban fordulnak elő” (pl. 1405: *Kucsulát* ~ *Cuciulat* : *Kocholathfalva*, 1484: *Kabest* ~ *Căbești* : *Kabafalwa*; 1441: *Jonest* ~ *Ionești* : *Iwanfalwa*; KNEZSA 2001²: 25). Ez alapján valószínűsíthetjük, hogy a fenti esetekben szintén az oklevelezési gyakorlat hasonló hatása állhat a

² RÁCZ ANITA idézett tanulmányában (2010a: 120) még két, *komán*-ból levezetett helynevet említ: az egyiket Valkó vm.-ből (1476: *Kwmanoczy* ~ *Kwmanowczy*), a másikat Torontál vm.-ből (é. n.: *Kumánd*); a szótárba azonban érthető módon nem veszi fel ezeket. Az első idegen (délsláv) névadást tükröz, az utóbbi pedig egy keltezés nélküli bizonytalan alak.

hátterben (erre l. bővebben HOFFMANN 2004), amely a magyar helynévalakokra megfelelő magyarázattal szolgál a román helynévi adat (**Cumanești* ?) dokumentálása nélkül is.

3. A fentiekben kívül néhány olyan név (pl. *görög, örmény, avar, román*) kapcsán merülnek fel kérdések, melyekhez mindössze egy-két adat kapcsolódik, illetve más magyarázat is elképzelhető a kialakulásukra. A felsoroltak között a *görög* népnévnél a hozzárendelt adat, míg az *örmény*-nél a magyarázat vonatkozásában a szerző maga is jelzi a bizonytalanságot (RÁCZ 2011: 40, 145). Az utóbbi esetében azonban – mivel a helynéven kívül más utalás is fennmaradt az örmények korai esztergomi jelenlétére, melyet megerősít az első előfordulás latin *Armeni* névalakja is – elfogadható a népnévi eredeztetés.

A pontosan be nem azonosított *Awarfewlde* (1485) nagyobb valószínűséggel lehet a *Várfölde* helynév romlott alakja, ahogy a szerző is felveti (RÁCZ 2011: 17), mivel a népnév helynévi előfordulását a magában álló kései adat erősen megkérdőjelezi. Emellett a népnévi értelmezés kétségszerűt növeli a szó homonim jelentéséhez ('lehullott száraz lomb [rétege]'; ÉKsz.¹) kapcsolódó magyarázat lehetősége is. A TESz.-ben a fenti adat ez utóbbi lexéma első bizonytalan előfordulásaként jelenik meg.

3.1. A népnévi eredetű helynevek között legmeglepőbb a *román* lexémát tartalmazó nevek szerepeltetése (RÁCZ 2011: 146–8). A *román* szó népnévként a magyar köznyelvben köztudomásúan csak a 20. században (főként annak második felében) kezdte felváltani a korábban századokon át használt *oláh* megnevezést. Az első adat a szó magyar használatára 1705-ből maradt fenn, *rumuj* alakban. A 19. században végig *rumung*, *rumunge*, *romuny(ok)*, *rumun(t)*, *rumán*, *rumony* alakok váltakoznak (TESz., EWUng.). Az új népnév a románok önelnevezéséből származik, hangalakja a román *român* (korábbi helyesírással: *romîn*), illetve R. *rumîn* lexémákra vezethető vissza.³ „Az utóbbi a lat. *Romanus* 'római' szabályos folytatása. A román nyelv latin eredete felismerésének hatására ezt már a 16. sz.-ban kezdték *român*-nak írni” (TESz., EWUng.). Az 1848–1849-es szabadságharc idején a román nép kérésére került be a *román* alak a magyar közigazgatás nyelvébe (TESz.), de a század folyamán az *oláh* mellett még más alakokkal váltakozott (*rumunt*, *rumán*, *rumony*), sőt a 20. század első felében is inkább a *rumén* forma volt elterjedve. A *rumuny*, *rumén* típusú változatok a román *î* különböző helyettesítésével jöttek létre. A magyar *román* hangalak kialakulását a román nyelvben használt új hangalak (*român*) hatása mellett bizonyára a közel egykorú két homonim magyar szó (*román*² 'középkori, a gótikát megelőző <stílus>'; *román*³ 'regényes prózai elbeszélés') megléte is elősegítette.

Annak közvetett indokát, hogy miért kerültek be ezek az adatok a szótárba, a szerzőnek az *oláh* és a *román* népneveket is taglaló tanulmányában találjuk (RÁCZ 2009: 81–6). A helynévi adatokról azt olvassuk, hogy „nagyon valószínű, hogy esetükben személynévi

³ Itt jegyzem meg, hogy a *román* lexéma etnikai jelentéstartalmának megragadása sem magától értetődő a középkor századaiban: kiket jelölt valójában és mikortól lett a románok önelnevezése. A kérdés részletes taglalása nélkül e helyütt csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a középkor folyamán a *rumân* egy bojárnak vagy egy kolostornak alávetett, röghöz kötött, robotmunkával szolgáló, földet nem birtokló jobbágy megnevezése volt a havasalföldi területeken. A magasabb társadalmi rétegek képviselőit (*bojár*, *moșnean* 'kisbirtokos', *răzes* 'szabadparaszt') megkülönböztették tőlük (erre l. DJUVARA 2010: 95–6).

áttételről van szó. Ezt a lehetőséget erősíti e nevek jelölt birtokos jelzős szerkezete is, de emellett azt is hangsúlyoznunk kell: e lexémák személynévvé válásának feltétele közszóként való előzetes használatuk kellett, hogy legyen” (RÁCZ 2009: 83). A személynévi előzmény a latin *Romanus* ’római ember’ lehetett, „de végső soron maga a népnév is erre az eredetre megy vissza” (RÁCZ 2009: 84). Végső következtetésként pedig megállapítja, hogy „a **két népnév az ómagyar kor második felében szinonimaként élhetett együtt**, ám az *oláh* lassan visszaszorult a használatban, s a kérdéses etnikum megnevezésére a magyar nyelv a *román* lexémát egyre fontosabb szerephez juttatta” (RÁCZ 2009: 85; kiemelés tőlem). Ez alapján fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a *román* lexéma valóban magyar népvételt rejt-e az ómagyar korban, és ha igen, akkor tekinthető-e az *oláh* szinonimájának.

3.2. A magyar források vallomása szerint a *Romanus*, *Rumanus*, *Roman* stb. az Árpád-korban közepes gyakoriságú személynév (ÁSznt.) volt, melynek népszerűsége az Anjou-korban jelentősen csökkent, de még egy ideig megtalálható a forrásokban (1326/1445: *Matheus filius Nemel sponsus Pauli filii Roman de Comitatu Albensis* – DL. 65316; habár e személy még a 13. században születhetett; RÁCZ 2011: 147; l. még SLÍZ 2011: 435). Helynévként a 14. századtól fordul elő, többnyire birtokos szerkezetben (pl. *Románfalva*, *Románföldre*, *Romántelke*, *Románpatoka*, *Románvölgye*), ezeken kívül egy Veszprém megyei és egy kérdéses Szatmár megyei *Román(d)* helynevet ismerünk a 13. századból (RÁCZ 2011: 146–8).

A korai helynévadási típusba tartozó két *Román(d)* adat egyike semmiképpen sem kapcsolható a tárgyalt témakörhöz. A Szatmár megyei helynév első előfordulása a 13. század első felére tehető (1231/397: v. *Romad* – DL. 174, ÁSznt. *Romad*). RÁCZ ANITA szótára egy 1338-as *Rumad* alak mellett a 14. század végéről említ két *Roman* ~ *Ruman* névfórmát (RÁCZ 2011: 147). NÉMETH PÉTER munkája (2008: 253) alapján további említésekent idézhetünk: 1296: *t. seu p. Romad voc.* (DL. 70597, ÁSznt. *Romad*); 1312: *t. Romand* (AOkl. 3: 213); 1345: *p. Romand* (DL. 30014) stb. Az adatok jól mutatják a névalakok körüli bizonytalanságot, ugyanakkor jelzik a *-d*-s végződés elsődlegességét, hiszen a *Roman* ~ *Ruman* csak egy kései, átirrt oklevélben fordul elő. A kétszer is adathozható *Romand* ugyan látszólag szintén a *Román* lexikális előzményre utal, az 1345-ös adat eredeti oklevelét megtekintve azonban érdekes megállapítást tehetünk. A falu nevét a váradi káptalan egy zálogügylet kapcsán foglalta írásba, az oklevél hátlapján található címzésben *Romad* szerepel, viszont a főszövegben a település neve ugyanattól a kéztől kétszer *Romand*-ként olvasható. Az *n* azonban mindkét esetben nagyon halványan látszik; a scriptor utólag vélhetően kikaparta a betűket, a hátlap névalakja viszont a tévedés felismerése után már helyesen került az iratra. Feltehetőleg az 1312-es datálású név is hasonlóan értelmezhető. NÉMETH a helynevet a *Roma* személynév *-d* „birtokképzős” alapján tartja (a névre l. még ÁSznt. *Roma*, SLÍZ 2011: 435). A *Roma* a *Román* személynév rövidülésével keletkezett (vö. 1261–1266: Tyvvani et *Romani* ~ *Roma* et Tyuan; ÁSznt. *Roma*), tehát etimológiai kapcsolat van közöttük. Ez magyarázatot adhat a 14. század végi *Roman* helynévalakokra is, viszont a *Romad* helynév közvetlenül nem lehet a *Román* származéka.

A másik településnek, a korábban Veszprém megyéhez, 2002 óta Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozó Romándnak az 1237–1240-ben Albeus nyitrai főesperes által készített összeírásban található első említését (v. *Roman*) egy 1235-ből fennmaradt utalással

tudjuk kiegészíteni, amelyben szintén *villa Roman* alakban jelenik meg a falu neve (DL. 70387). Ismereteink szerint ez az egyetlen olyan lakott hely, melynek a neve a *román* (*Román*) lexéma képző nélküli alakjából jött létre. (A *-d*-vel kiegészült alak későbbi fejlemény.) A helynévtípus kronológiai sajátosságai, illetve a falu földrajzi fekvése a román (oláh) etnikum itteni korai megjelenését teljességgel kizárja, ezért a személynévi magyarázat nem lehet kétséges (vö. FNESz.⁴ *Románd*).

A birtokos szerkezetekben fennmaradt településnevek némelyike esetében ismert az a konkrét személy, aki a hely névadója volt. Ilyen például a Baranya megyei Románföldre, melynek névadója GYÖRFFY szerint a 13. század közepén élt Nagyvátyi Román volt (RÁCZ 2011: 147), vagy a fent említett Fejér megyei Román (1326/1445: *Pauli filii Roman de Comitatu Albensis*), akiről vélhetően a fiával egy oklevélben említett *Romantheleke* prédiúm vette a nevét (DL. 65316).

A birtokos szerkezetekben fennmaradt 10 településnév közül három esetében ismert az a konkrét személy, aki a hely névadója volt. A Baranya megyei Románföldre GYÖRFFY szerint a 13. század közepén élt Nagyvátyi Románról kapta a nevét (RÁCZ 2011: 147), a fent említett Fejér megyei Románról (1326/1445: *Pauli filii Roman de Comitatu Albensis*) pedig vélhetően a fiával egy oklevélben említett *Romantheleke* prédiúm lett elnevezve (DL. 65316). A nyitrai Románfalvát egy 1369-ben kelt oklevél szerint Thomay János fiai Románfalvi Román fia Jakabnak (1369 > 1425: *Jacobo filio Roman de Romanfalua* – DL. 43640) és rokonainak engedték át egy egyezség szerint, ami arra utal, hogy korábban is az ő birtokuk lehetett, a falu névadója pedig a 14. század első felében élt Román volt.

3.3. Az *oláh* etnonimán alapuló településnevek közül 79 Erdélyben és a Partium megyéiben fordul elő, ezeken kívül mindössze egy ungi, egy beregi, egy gömöri és egy kérdéscs, Valkó megyei helyet ismerünk (RÁCZ 2011: 111–26). Ezzel szemben a *román*-hoz kapcsolható 11 település szétszórtan fekszik Veszprém, Nyitra, Baranya (2), Zaránd, Temes, Hunyad, Abaúj, Fejér, Bereg és Pozsega vármegyében (RÁCZ 2011: 146–8). A *román* lexémát tartalmazó ómagyar településnevek RÁCZ ANITA szerint „nem mutatnak olyan csoportos földrajzi elhelyezkedést, mint amelyet az *oláh* esetében megfigyelhetünk. Ebből arra következtethetünk, hogy a népnév személynévi használata kétségkívül bizonyítja magának a népnévnek a meglétét, de az adott etnikum elterjedtségére, földrajzi elhelyezkedésére a szó helynevekben való előfordulása aligha utalhat” (RÁCZ 2009: 84; kiemelés tőlem. N. F. J.). Véleményem szerint a személynévi előzmény önmagában nem bizonyíthatja a népnév meglétét, mivel egyrészt az egyházi latinon keresztül a magyarba bekerülő martirologiumi névről van szó, amely a magyar nyelvben már nem bírt konkrét közszoói jelentéstartalommal az átvételkor (vagyis nem azért kapta valaki a magyar *Román* nevet, mert római, még kevésbé azért, mert román [oláh, rumén] lett volna). Másrészt maga a személynév eredetileg sem feltétlenül jelölt népcsoportot, jelentése ugyanis ’római ember, férfi’ (vö. FNESz.⁴ *Románd*, CsnE.), tehát a kora középkori (nem magyar) névadásban a Rómában élő, a várossal kapcsolatba kerülő stb. személy is megkaphatta. Ezt követően vált a név általánossá, és került be más nyelvekbe is például a szentté avatott személyek nevének keresztül. A keresztnévből aztán néhány apanévi eredetű családnév is keletkezett (vö. CsnSz.), majd teljesen kiveszett a magyar névhasználatból, de a környező népek (pl. a románok, ruszinok) keresztnévadásában még a 18. században is népszerűségnek örvendett (l. alább). Az egyházi eredetű keresztnévből helynevek is

keletkeztek természetes módon, akár korai, képző nélküli helynévalkotási móddal is (l. fenn). A FNESz.⁴ a *Románd* hn. magyarázatánál megjegyzi, hogy „az alapjául szolgáló szn. **előzménye** a lat. *Romanus* (tkp. ’római férfi’) szn.” (Kiemelés tőlem. N. F. J.). Ez alapján a név alakulástörténetét a következőképpen rekonstruálhatjuk: lat. *romanus* ’római férfi’ > lat. *Romanus* szn. > egyh. lat. *Romanus* (szentek nevéként) > magyar *Román* szn. > magyar *Román(d)* ~ *Román(falva)* stb. hn. (RÁCZ 2011: 146–8), illetve *Román* csn. (CsnSz., CsnE.).

Annak, hogy a név az *oláh* szinonimájaként a román (rumén) népet jelölte volna, kronológiai okokból sem lehet realitása, mivel a személynévi adatok akkor jelennek meg a forrásokban (a 13. század első évtizedeiben) az ország területén szétszórtan, amikor a románok ősei épphogy átkeltek a Déli-Kárpátokon, és legelőször hírt adtak magukról Fogaras és Szeben vidékéről (vö. KMTL. *román–magyar kapcsolatok*). A fentiek alapján az Árpád-kori *Román* egyénnév és a mai *román* népnév között a közvetlen etimológiai összefüggés kizárható, mivel különböző időben két különböző nyelvből történt átvételről van szó.

3.4. Az *oláh* és a *román* lexémát tartalmazó helynevek névföldrajzi izoglosszájának különbözősége az eltérő eredettel magától értetődően magyarázható. Érdekes azonban egyfajta kontrollvizsgálatként egy pillantást vetni a személynevek századokkal későbbi tanulságaira is. Vajon miről vallanak a *Román* és az *Oláh* családnevek?

Napjainkban 3132 *Román* családnevet⁴ viselő személy (0,031%) szerepel a népszénelvnyilvántartásban. Az *Oláh* nevek száma 38 570 fő (0,38%), ezzel a 18. leggyakoribb név a mai Magyarországon, a névnevek között pedig a negyedik helyet foglalja el a *Tóth*, a *Horváth* és a *Németh* után (CsnE. 529). A két név gyakoriságában mutatkozó jelentős különbség a 18. század elején is hasonló mértékű volt: az első országos összeírásban (1715) az *Oláh* több mint tízszerese a *Román* név előfordulásainak. A mintegy 166 000 névadat között 387 *Oláh* (0,23%) és mindössze 27 *Román* családnev szerepel (0,016%).⁵

Az *Oláh* névföldrajzi megoszlása egyértelműen jelzi azokat a területeket, ahol egyáltalán a magyar–román nyelvi kontaktus létrejöhetett (vö. 1. ábra). Magától értetődően a román–magyar vegyes lakosságú, illetve az azzal szomszédos, többségében magyar népességű vármegyékben (pl. Szabolcsban) éltek nagyobb arányban az *Oláh* nevet viselők.⁶ A századok alatt néhányan távolabbi megyékbe is eljutottak (vö. 1. táblázat), de a névnek a Tisza vonalától keletre való koncentrációját ez nem módosította.

⁴ Az adat HAJDÚ MIHÁLY által a *Román* névhez kapcsolt alakváltozatok összesített számát adja meg (CsnE. 401), de néhány név (pl. *Rimány*, *Réman*, *Rómann*) idekapcsolása kérdéses, és további vizsgálatot igényel.

⁵ Az utóbbi név adatai a *Ruman* alakváltozat előfordulásaival gyarapíthatók lennének, de a névhomonímia (ném. *Ruhmann*) lehetősége miatt ezeket nem vontam össze. Bizonyos esetekben (pl. a Kővár vidéki *Ruman Vaszalja*, *Ruman Griga*, a szatmári *Daán Rumány*, a máramarosi *Ruman Nikora* stb.) a német etnikum itteni jelenlétének a hiánya miatt kizárható a német vagy más eredet, máshol (pl. a Pozsony megyei adatok esetében) ezt nem lehet megtenni.

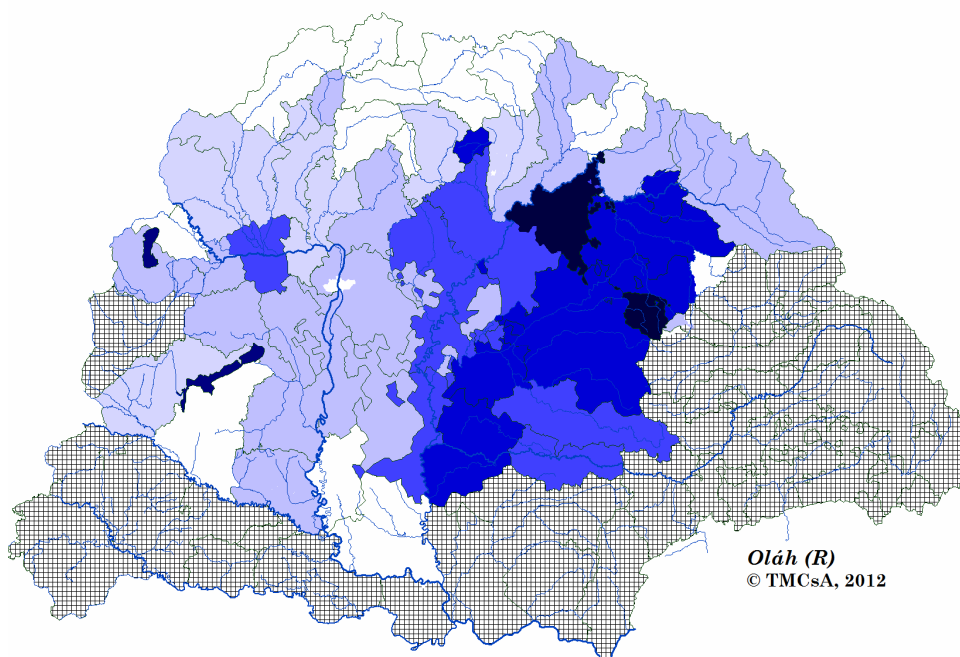
⁶ Az összeírás nem tartalmazza a négyzethálós szürke jelölésű területek (Erdély, Krassó-Szörény, Temesköz, Horvátország, Szlavónia és Vas megye) lakosságának adatait (az adatbázis felépítéséről l. bővebben N. FODOR – F. LÁNCZ 2011: 178–81).

Megye	fő	%
Szabolcs	47	2,20
Kraszna	10	2,00
Torna	7	1,97
Ugocsa	19	1,80
Békés	5	1,47
Csanád	3	1,33
Közép-Szolnok	15	1,27
Bihar	66	1,23
Szatmár	50	1,18
Hajdú	5	0,96
Csongrád	13	0,89
Heves és Kiilsó-Szolnok	17	0,75

Megye	fő	%
Borsod	12	0,56
Komárom	14	0,48
Zaránd	7	0,36
Arad	3	0,30
Bereg	6	0,25
Máramaros	9	0,25
Nógrád	7	0,25
Fejér	5	0,23
Tolna	3	0,23
Jászkun	2	0,21
Turóc	3	0,20
Zemplén	10	0,20
Pest-Pilis-Solt	13	0,17

Megye	fő	%
Győr	5	0,15
Veszprém	5	0,15
Sopron	9	0,11
Baranya	4	0,10
Abaúj	1	0,08
Gömör	2	0,07
Esztergom	1	0,06
Bars	2	0,04
Nyitra	3	0,03
Hont	1	0,02
Pozsony	2	0,02
Zala	1	0,02
Összesen:	387	0,23

1. táblázat: Az *Oláh* családnév megyénkénti megoszlása az 1715-ös országos összeírásban

1. ábra: Az *Oláh* családnév nyelvöldrajzi tagolódása az 1715-ös összeírás alapján

A vizsgált családnevek aránybeli eltéréseiből, illetve névföldrajzi sajátosságaikból arra következtethetünk, hogy a két lexéma magyar nyelvbeli megterheltsége a családnevek kialakulásának idején (14–15. század) is különböző volt. Emögött az eltérő funkció (ti. etnonima és személynév) áll, hiszen egy-egy konkrét (nem túl gyakori) személynévből egy népnévhez

képest potenciálisan kevesebb családnév jöhet létre. Megfordítva, amennyiben a *román* az *oláh* szinonimájaként magyar etnonima lett volna, nehezen lenne magyarázható a nyelvi kontaktust egyáltalán nem tükröző, szétszórt elhelyezkedés, illetve a gyakoriságban mutatkozó eltérés.

Az *Oláh* névföldrajzi kiterjedése azt is jól érzékelteti, hogy a lexéma leginkább a középső, többnyire a magyarság által (is) lakott területeken fordul elő, míg az északi, döntően szlovák megyékben egyáltalán nem mutatható ki. Ezzel szemben a *Román* izoglosszája éppen az ország belső területeit nem érinti (vö. 2. táblázat). Feltűnő módon az északi peremvármegyékben félkörívben (Máramarostól Pozsonyig), illetve a Partiumban találunk előfordulásokat, tehát azokon a területeken, ahol inkább román, ruszin és szlovák népesség jellemző. A másik fontos tanulság, hogy a családnév azokban a megyékben a leggyakoribb, ahol keresztnévi használata is kimutatható (l. pl. Máramaros, Ung, Zemplén, Sáros, Árva, Bihar és Kővárvidék adatait).

Megye	csn.	kn.
Máramaros	5 (+5)	14 (+1)
Ung	4	5
Zemplén	3 (+2)	1
Zaránd	3 (+1)	0
Sáros	2 (+1)	3
Árva	2	4
Bihar	2	2
Kővár	1 (+2)	1
Kis-Hont	1	0
Pozsony	1 (+6)	0

Megye	csn.	kn.
Szatmár	1 (+1)	0
Közép-Szolnok	1	0
Komárom	1	0
Trencsén	0 (+4)	2 (+1)
Ugocsa	0	3
Bereg	0	7
Liptó	0 (+9)	0
Nógrád	0 (+1)	0
Összesen:	27 (+32)	40 (+2)

2. táblázat: A *Román* családnév és keresztnév előfordulásai az 1715-ös összeírásban (zárójelben a *Ruman* névalak adatai)

Adatok vallanak arról, hogy a románok körében már korán élt ez a keresztnév (vö. 1359: *domina relicta Roman olachi* – DL. 30670; 1365: Petro de Kege, Negroy, Maxin (?) et *Roman voy[vodae Vol]achorum Doboka* vm.-ben (DL. 27275); 1511: *Roman de Ursa* fogarasi boér – DL. 36579). Úgy tűnik, hogy a keleti rítusú egyházak hívei között még akkor is népszerű e név, amikor a magyar névadásban már nyomát sem találjuk. Az első országos összeírásban 42 *Román* ~ *Roman* ~ *Ruman* keresztnév található, közülük 9 esetben áll a keresztnév magyar családnévvel (*Romanus Orosz* [kétszer], *Roman Hatvan*, *Szabados Roman*, *Ruman Jambor*, *Romanus Lengjel*, *Romanus Magyar*, *Romanus Illyés*, *Romanus Balás*), de ezeket is idegen (szláv és román) eredetű nevek sorában találjuk. A többi egyértelműen nem magyar etnikumra utal.⁷ A *Román* keresztnévi és családnévi

⁷ Példaként Máramaros névanyagát mutatom be. Családnévi előfordulások: *Ladislaus Roman*, *Roman Ihnat*, *Roman Prikop*, *Georgius Roman*, *Roman Filipp*, *Ruman Miron*, *Joannes Ruman*, *Ruman Danilo*, *Ruman Nikora*, *Ruman Pál*. Keresztnévi előfordulások: *Romanus Kobolics*, *Romanus Orosz*, *Roman Filipp*, *Rus Roman*, *Romanus Nedissko*, *Rus Roman*, *Hrecsu Roman*, *Roman Frisska*, *Svider Roman*, *Vajdics Roman*, *Mostian Roman*, *Roman Hatvan*, *Goczko Roman*, *Szabados Roman*, *Mihne Ruman*.

izoglosszájának nagy átfedése szintén a családnév keresztnévi eredete mellett szól, de egyúttal azt is jelzi, hogy néhány korai esettől eltekintve a *Román* családnév nem magyar névadás eredménye. Néhány családnév esetében a román önelnevezés névbeli megjelenése is elképzelhető, de ennek elkülönítését az alaki homonímia nem teszi lehetővé. Felvetődik továbbá, hogy a román etnoníma a *Rumeny*, *Rumány*, *Rumin*, *Rumon*, *Rumenyák* névalakokban keresendő (vö. a rom. *român* ~ *rumîn* kapcsán fent mondottakkal), de ennek tisztázása további vizsgálatot igényel.

4. RÁCZ ANITA könyvének szócikkeit böngészve felmerülhet az a kérdés, hogy mit kell tartalmaznia egy ilyen jellegű (tematikus) gyűjteménynek: 1. minden olyan helynevet, amelyben népnévi lexéma szerepel a vizsgált korszakban (beleértve a személynévi előzményeket is), vagy 2. csupán azok a neveket, amelyek közvetlenül etnonimára vezethetőek vissza, tehát az adott nemzetiség valamilyen motiváció (tényleges nemzetiség, valamilyen hasonlóság vagy kapcsolat stb.) alapján közvetlenül válik a névadási folyamat részévé. A nemzetiségek Kárpát-medencei történetének feltárásához kétségtelenül az utóbbi csoport elkülönítése alapvető fontosságú lenne, de – egyetértve RÁCZ ANITÁVAL – elmondhatjuk, hogy „mivel [...] a helynevek alapjául népnevek és személynevek egyaránt szolgálhattak, a helynevekben való előfordulásukat e szempontból következetesen elkülöníteni reménytelen vállalkozás lenne” (RÁCZ 2011: 8). Azoknak a neveknél, melyek mindkét úton létrejöhetnek (pl. *Kunfalva*, *Oroszi*, *Tóti*), helyük van egy ilyen gyűjteményben, hiszen itt a tényleges névadási motivációt a név önmagában nem árulja el. Bizonyos esetekben a névalakból halvány utalás kikövetkeztethető (vö. pl. *Kunfalva* : *Kunfalva*), de a névrendszerbeli analógiák miatt még itt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a *Kunfalva* helynév népnévi, a jelölt birtokos szerkezet (*Kunfalva*) pedig inkább személynévi előzményt takar.

Az egyértelműen személynévi eredetű *Bitakunpéterföldre*-típusú nevek (*Lengyeljakabfalva* [?], *Cigánymiklósfalva*, *Olaszmihálylakosa*, *Tótlászlóháza*, *Tótlórc-földe*, *Tótmiklóstelke*, *Tótpáltelke*, *Tótpéterháza*, *Törökmártonfalva*), illetve a lexéma népnévi jelentésének hiánya esetében (pl. *román*, *avar*) a szótárban való szerepeltetés mind névrendszertani, mind történeti szempontból téves következtetések levonására ad lehetőséget. Hasonlóan gondot okoz a magyar és más nyelvek használatában jelentkező helynevek elkülönítése. E téren is két lehetőség kínálkozik: a kizárólag magyar névadásra szorítkozó vagy a Kárpát-medence ómagyar kori teljes helynévanyagának feltárására irányuló adatgyűjtés (a személyneveknél erre l. pl. ÁSzt.). Az utóbbi megoldást követve a fenti példákban bemutatott kérdéses és vitatott esetek nagy része kapcsán a döntéskényszer is megszűnik, hiszen a Kárpát-medencei anyag szerves részét képezve a nem magyar nevek is teljes joggal válnak a szótár részévé, s pontos értékelésüket (pl. nyelvi háttérük feltárását) további részvizsgálatok végezhetik el.

5. Azt, hogy mennyire hasznára válhat a kutatásnak az adatok egy helyen való összegyűjtése, a *székely* néprésznev⁸ szócikkével mutatom be. A székelyek szövevényes történetének feltárásához alapvető fontosságúak a korábbi Kárpát-medencei elhelyezkedésükre

⁸ Arra most nem kívánok kitérni, hogy a *székely* fogalom mögött önálló népet vagy a magyarságtól nem nemzetiségében, hanem egyéb sajátosságaiban megkülönböztetett magyar néprészről kell-e feltételeznünk.

utaló helynévi adatok. BENKŐ LORÁND több munkájában (pl. 1990, 1991, 2005) is részletesen foglalkozott a székelyek Árpád-kori történetével. 16 olyan területet jelölt meg, ahol a székelyek egyes csoportjai hosszabb ideig tartózkodhattak kelet-erdélyi letelepedésük előtt (BENKŐ 2005: 272).

RÁCZ ANITA munkája segítségével, melyben mintegy 40 *székely* lexemát tartalmazó településnév számos korai adatát találjuk, lehetőség nyílik a BENKŐ által meghatározott székely szállásterületek kiegészítésére. Anélkül, hogy a kérdéskör részleteit e helyütt ismertetném, megemlítem, hogy az adatok azt mutatják, a Dráva–Száva közén is maradt fenn utalás a székelyek jelenlétére: egy a szlavóniai Valkó megyében, kettő (?) pedig a Szerémségben. Úgy tűnik tehát, hogy vélhetően a dél-dunántúli, baranyai területről a Drávát átlépve (a gyepűvonal terjeszkedését követve) egy székely csoport délebbre húzódtott; erre egyébként más (főként nyelvföldrajzi) adatok is utalnak (vö. N. FODOR 2011).

6. Végezetül az etnonimák településnévi és családnévi funkciójában kimutatható különbségekre térek ki röviden. A népnévi előtaggal ellátott településnevek (pl. *Szászfülpös*, *Oláhrákos* stb.), valamint a népnév + *-falu/telek/lak* esetében van a legnagyobb valószínűsége annak, hogy a megkülönböztető jelző tényleges etnikumra utal, de számos esetben – főként ahol személynévi eredet is valószínűsíthető – ezt nem lehet kijelenteni. A családnévek esetében a népnév a leggyakrabban kétségtelenül tényleges származásra utal, néha azonban más motiváció áll a háttérben. A *Török* névnél például történeti és kulturális okokból kevésbé valószínű a tényleges etnikai hovatartozás névbeli tükröztetése; minden bizonnyal az kaphatta a nevet, aki a török hódoltság területéről származott. Mindezek mellett számításba kell vennünk azokat az eseteket is, amikor az egyén egy jellemző tulajdonsága (öltözködése, viselkedése, szokása stb.) egy adott népcsoportra emlékeztette a környezetében élőket. De az is kaphatott népnévi családnévet, aki valamilyen módon kapcsolatba került más etnikummal, illetve idegen környezetből került más népek közé (vö. N. FODOR 2010: 76; l. még FARKAS–SLÍZ 2011: 67; CsnE. *Oláh, Németh*). Megemlítem, hogy RÁCZ ANITA által a *lengyel* népnév családnévi használatát példázó, a CsnSz.-ből vett első előfordulás adata (1322 u.: *Lengel* [János] – 2010b: 399) sem tényleges etnikumra, hanem egy eseményre utal. A Kállai család egyik tagja, János (eml. 1312–1341 k.) Károly Róbert királyt kísérte el Lengyelországba, amiért megkapta a *Lengyel* megkülönböztető nevet, melyet fia, Lőkös is örökölt, a következő generáció tagjait azonban már a *Lőkös* névvel különböztették meg (N. FODOR 2010: 81).

A helynév és a családnév népnévi motivációja közötti alapvető különbség, hogy az első esetben az egész közösség etnikumára utal a népnév, míg a családnévelőzmény csak az elnevezett személy sajátosságjegyét jelenítheti meg, amely többféle motivációjú lehet. Mindkét esetben a névadó közösség nyelvi alkatára következtethetünk a névből.

7. A fentiekben megfogalmazott megjegyzések segítségével arra kívántam rávilágítani, hogy a népnévvel alakult településneveket tartalmazó kötet tanulmányozása során számos olyan kérdés felmerülhet, mely a téma bonyolult voltából természetes módon adódik, és továbbgondolásra érdemes. Az ilyen feldolgozások azért is hasznosak, mert hozzásegíthetik a tudományt, hogy a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait érintő, napjainkban is lényeges kérdésekről pontosabb információkkal rendelkezünk. RÁCZ ANITA könyve alapján olyan további nyelvészeti és történeti részvizsgálatok végezhetőek, amelyek a kérdéskörrel alkotott vélekedések árnyaltabbá tételéhez döntő módon járulhatnak hozzá.

Hivatkozott irodalom

- AOkl. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, 1990–.
- BENKŐ LORÁND 1990. Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Magyar Múzeum* 1: 109–22.
- BENKŐ LORÁND 1991. Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. *Századok* 123: 343–58.
- BENKŐ LORÁND 1998. A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi hátterük. In: Uő: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2005. A székelység szerepe az Árpád-kori országvédelemben. *Magyar Nyelv* 101: 269–74.
- DJUVARA, NEAGU 2010. *A románok rövid története*. Kolozsvár.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2011. Német népcsoportokra utaló családnevek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Szombathely. 67–80.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2011. A kórógyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Dunaszerdahely–Alsóőr. 62–73.
- N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA 2011. A Történeti magyar családnévatlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–90.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–63.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. 1994. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 2001². *Kelet-Magyarország helynevei*. Budapest.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza.
- RÁCZ ANITA 2009. Nyugati népek megnevezéseinek változásai a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvjárások* 47: 81–97.
- RÁCZ ANITA 2010a. Törökségi népek elnevezései régi magyar tulajdonnevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 113–27.
- RÁCZ ANITA 2010b. Szláv népneveink jelentéstörténetéhez. *Magyar Nyelv* 104: 396–410.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névtanarchívum Kiadványai 19. Debrecen.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár. 1301–1342*. Budapest.

N. FODOR JÁNOS

JÁNOS N. FODOR, **Remarks on Hungarian proper names derived from ethnic names**

Hungarian proper names derived from ethnic names help us to understand the early ethnic relations of the Carpathian Basin. Settlement names developed from ethnic names, if the indicated habitations can precisely be localized and if the motivation for the name choice can convincingly be detected, inform us about the actual presence of a relevant ethnic group in the given territory. To draw such conclusions, it is essential to create an appropriate database, which is now at our

disposal, owing to a recently published volume by ANITA RÁCZ (2011). With the help of this dictionary containing Old Hungarian data of settlement names developed from ethnic names, one can easily survey the historical records connected to different ethnic names, whose observation might induce further analyses or might raise questions to be answered. In case of some words (*avar*, *polyák* ~ *polyán*, *komán*, *román*, etc.), however, the explanation based on their origin in Hungarian ethnic names is dubious, but, with the help of toponymic and anthroponymic data of ethnonyms, the history of ethnic names can also be reconstructed in an authentic way.